

“MUZEY MƏNBƏŞÜNASLIĞI”NIN MUZEY İŞİNDƏ TƏTBİQİ ÜSULLARI

Qanira Pirquliyeva

Mayis Cəfərov

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: p_qanira@hotmail.com

e-mail: mayis1968@mail.ru

Xülasə. Məqalədə XIX əsrin sonlarında yaranan, muzey mənbəşünaslığı ilə əlaqəli məsələlər öz əksini tapmışdır. Muzey fondlarına hər bir eksponat müvafiq qaydalara və tələblərə uyğun mənbə qismində daxil olur. Fondların komplektləşdirilməsində mövcud olan uyğunsuzluqlar, muzeylərin profilindən kənara çıxılmalar və digər faktlar yuxarıda bəhs olunan prosesə maneçilik törədir. Bu hallar muzey mənbəşünaslığı ilə bağlı olan problemlərin yaranmasına və onların həlli yollarının axtarılmasına səbəb olur.

Muzeylər ümumilikdə və hər biri ayrılıqda ölkələrin əsas mədəni göstəricisi olaraq, təsadüfi, qeyri-elmi eksponatların toplandığı və nümayiş etdirildiyi yer deyildir. Muzey mənbəşünaslığı laboratoriyalarının yaradılması günümüzdə Azərbaycan üçün aktual, həllini tapmamış bir problemdir. Bu mühüm məsələnin həlli, muzey fond işlərinə düzgün yanaşmadan, elmi araşdırmalardan keçdiyinə görə, muzey laboratoriyalarda çalışanların muzeyşünas olaraq fəaliyyətə başlaması problemini bitirmiş olar.

Açar sözlər: muzey mənbəşünaslığı, nəzəriyyə, atribusiyaya, eksponatlar, eksponatların semantikasi, ekspozisiya

Giriş

Cəmiyyətlərin mənəvi tələbatlarının ödənilməsi üçün muzeylərin yaranmasına ehtiyac antik dövrdə yaranmışdır. Muzeylər yarandığı vaxtdan mədəniyyət mərkəzləri olaraq, bir mühüm sosial alətə çevrilmişlər. Muzeylərin yaranma nəzəriyyəsinin əsas vəzifələri aşağıdakı bəndlərdə təsbit edilmişdir:

-estetik (gözəlliyə meyl)

-bioloji (kolleksionerlik instinkti)

-filoloji (antik obrazın bərpası)

-müasirlikdən müvəqqəti də olsa uzaqlaşma

-sosial, yəni cəmiyyətin və mədəniyyətin öz mədəniyyətini qoruyub saxlamaq üçün yaranan tələbatını ödəmək.

Beləliklə, antik dünyada muzey-elm və incəsənət mərkəzi, elmlərin mənbəyi olmuşdur. Günümüzdə muzeylər dövlət siyasəti, iqtisadiyyat, mədəni faktorlar nəticəsində yaradılır, dəyişdirilir. Demək muzey mənbəşünaslığı terminində də müvafiq dəyişikliklər baş verir, yəni hansısa bir eksponat 100 il əvvəl ehtimal ki, bir mədəniyyətə aid edilib, sonra

dövlətlərin ideologiyasında olan təsirlər nəticəsində tamam ayrı bir mədəniyyətə, etnoslara aid edilərək yenidən araşdırmaya cəlb edilə bilər.

Araşdırma üçün seçdiyimiz mövzu muzeyşünaslıqda mühüm yeniliklərdən olan muzey mənbəşünaslığı barədə olan nəzəri fikirlər və onların praktik tətbiqi nümunələridir.

Muzey mənbəşünaslığının araşdırma sahəsi muzey əşyalarının və kolleksiyalarının öyrənilməsi, istifadəsi üzrə metod və metodologiyasını, nəzəriyyəsinə hazırlayan bir elm sahəsidir.

Tədqiqatın mənbəyi və üsulları

Muzey mənbəşünaslığının əsas vəzifələri sırasında muzey eksponatlarında, muzey kolleksiyalarında semantik-məna məlumatlarını, həmçinin muzey predmetlərinin ekspressivliyini, atraktivliyi, representativliyi və kommunikasiyalığı üzə çıxarmaqdır. Muzey əşyalarının, kolleksiyalarının mənbə kimi öyrənilməsi əsasən, onların atribusiyasını, təsnifatlaşdırılmasını, sistemləşdirilməsini, izah edilməsini-interpretasiyanı əhatə edir. Termin kimi muzey mənbəşünaslığı keçmiş sovetlər dövlətində ilk dəfə indiki Rusiyada 1970-ci illərdə elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, əgər tarixi mənbəşünaslıq və humanitar elmlərin mənbəşünaslığı, tarixşünaslıq elm kimi hələ XVIII-əsrin sonlarından meydana gəlmişdirsə, bu elm sahəsi müstəqil elm kimi yalnız XX əsrin 80-ci illərindən Avropa ölkələrində, o cümlədən qeyd etdiyimiz kimi, Rusiyada formalaşmağa başlamışdır [5, s.23-56; 6, s.12; 7, s.45].

Bu illərdən etibarən günümüzədək muzey predmetinə artıq sadəcə bir maraqlı əşya kimi deyil, əksinə bir çox yazılı mənbələrdən daha çox məlumat daşıyıcısı olan maddi-mədəniyyət artefaktları kimi münasibət bəslənməyə başlanmış və bu sahə üzrə ayrıca mütəxəssislər hazırlığına başlanılmışdır [1; 2, s.67-69]. Digər yazılı və qeyri-maddi mənbələrdən fərqli olaraq, muzey eksponatlarında əgər düzgün aprobeziya işi aparılırsa, xeyli yeni və elmə məlum olmayan semantik fikirlər üzə çıxarmaq mümkün olar. Amma bu yalnız ixtisası daha yaxşı bilən və digər mənbələri müvafiq metodlarla öyrənən mütəxəssislərə nəşib olan “xoşbəxtlikdir”. Sadəcə oxşar əlamətləri daşıyan hansısa bir artefakt elmə mənbəşünaslıq materialı kimi cəlb edilə bilməz. Belə muzey mənbələri ekspozisiyalarda yalnız bir eksponat kimi deyil, həm də müxtəlif elementlərinə, sınımış hissələrinə, məqsədli pozuntularına görə və s. muzey auditoriyasını daha çox düşündürməyə vadar etməlidir.

Xüsusi tipə aid olan, nadir muzey əşyaları muzey kolleksiyalarına daxil olmaqla, “muzey mənbəşünaslığı”nın əsas araşdırma obyektinə çevrilir. Bu obyektlər sırasına həm də elmi-köməkçi fondlarının materialları-maketlər, reproduksiyalar, eksponatların ən nəfis surətləri daxildir. Sonuncularla işləmək üçün muzey mənbəşünaslığının metodları tətbiq edilir. Bu səbəbdən eksponatların zaman keçdikcə məhv olması təbii bir prosesdir. Ona görə:

Birincisi, əksər hallarda belə eksponatların bir neçə nüsxəsi ustad sənətkarlar vasitəsilə hazırlanır, məhv olmamışdan öncə ekspozisiyada nümayiş etdirilir.

İkincisi, ekspozisiyalara yalnız eksponatların əslı deyıl, onların rəsmləri, diaqramları, rentgendən çıxarılmış surətləri, sxemləri cəlb edilə bilər. Bu format da muzeyşünaslıq elmində qəbul edilmiş ən yeni bir interaktiv üsuldur.

Üçüncüsü, eksponatların hazırlandığı tarix abidələrdə göstərilir. Bəzən, nadir artefaktlar abidələrdə tapıldığı yerlərdə nümayiş etdirildikdə böyük effekt yaradır və muzey mənbəşünaslığı üçün unikal şərait yaranır. Bu zaman abidənin bəzi hissələrinin bərpası, qazıntılardan tapılan digər artefaktların nümayişində həyata keçirilə bilər. Nümayiş zamanı məişət həyatının bərpası, sərgisi ən kiçik miqyaslarda belə maraqla izlənilir. Abidələrdə nadir eksponatları müşahidə edərkən tamaşaçılar gördüklərini yaşadıkları həyatlarıyla müqayisə etməyi bacarırlar.

Beləliklə, muzey mənbəşünaslığının əsas araşdırma obyektı muzeylərin bütün fondlarının eksponatlarıdır. Bu mənbələr arasında əhəmiyyətli, əhəmiyyətsiz deyilən bölgü yoxdur. Bütün mənbələr, əgər düzgün seçilsə dəyərlidir. Ən azından ona görə ki, bütün eksponatlar tarix, etnoqrafik, arxeoloji, ədəbiyyat, texniki, şəxsi, memorial və digər profilli muzeylərdə insanın əmək fəaliyyətinin göstəricisidir.

Ənənəvi muzey mənbəşünaslığının predmetinə görkəmli filosofların, ədiblərin, alimlərin və digər cəmiyyətlərin həyatının müəyyən dövrlərində vacib nitqləri, şifahi xalq ədəbiyyatının bir hissəsi olan atalar sözləri, məsəllər də daxil edilir. Ona görə ki, şifahi və yazılı məlumatlarda insanların yaşadığı ayrı-ayrı dövrlərin bütün incəlikləri, obyektiv və subyektiv üstünlükləri, çatışmazlıqları öz əksini tapır. Bəzən müəyyən şəxslərin nitqlərindəki bir cümlə minillərlə yaşayır. Oxşar tarixi hadisələrdə eyni cümlələrə yenidən istinad edilir. Bu cür ritorik fikirləri, xüsusilə tarixi abidələrdə memarlıq kitabələrində, ədəbiyyat muzeylərində, hərbi sərkərdələrin, mütəfəkkirlərin ev muzeylərində və digər tərbiyəvi əhəmiyyəti olan muzeylərdə çox böyük önəm daşıyır. Ayrıca qeyd etmək lazımdır ki, bu cür mənbələr həmçinin, sosial psixologiya, informatika, riyazi statistika, kimya, fizika, coğrafiya elmlərinin nailiyyətləri də daxildir.

Beləliklə, muzey mənbəşünaslığının predmeti iki mühüm kateqoriyanı-nəzəri və praktik hissələri əhatə edir. Hər iki kateqoriyanın əsas işlərindən biri ümumi terminologiya məsələsidir. Buna görə də bütün muzeylərdə (heç olmasa mərkəzi muzeylərdə belə laboratoriyalar olmalıdır) ekspozisiyaların açılışında elmi layihələrin öncədən hazırlanması vacib məsələdir. Bəzən bir ekspozisiyanın açılışı illərlə davam edir: yəni muzeyin ekspozisiyanın layihələndirilməsi və tam hazır olması birbaşa muzeylərdəki müvafiq laboratoriyaların fondlarla və elmi heyətlərlə işinin sonunda ola bilər. Bu vacib və çox məsuliyyətli prosesdə muzeyşünasların işi müvafiq elm sahələrinin alim və mütəxəssislərinin işləyib hazırladıqları terminologiyadan yan keçə bilməz. Əks halda belə ekspozisiyalar açılan kimi bağlanıla bilər.

Demək, muzey mənbəşünaslığının birbaşa işi dedikdə, muzey kolleksiyalarının, eksponatlarının komplektləşdirilməsini, onların tərkibinin tam formalaşmasını öyrənməklə

yanaşı, həm də elmi komplektləşmənin, qeydiyyatının, qorunmasının, ekspozisiyasının elmi metodikasını öyrənən mühüm elm sahəsi nəzərdə tutulur. Bu barədə dünya şöhrətli muzey mütəxəssislərinin fikirlərini göstərmək lazımdır. Çex mənşəli İ.Beneş muzey mənbəşünaslığının əsas predmet sahəsini muzeylərin sosial funksiyaları ilə əlaqələndirirdi. Burada əsas predmet-eksponat və onun institusional sistemi hesab olunurdu. Muzeyşünas alim F. Şmidt muzey mənbəşünaslığının predmetini aşağıdakı metodlarla eksponatları öyrənməyi təklif edirdi:

-mövzunun və onun ekvivalentinin-əşyaların öncədən təyin edilməsi və dəqiqləşdirilməsi;

-bu barədə ənənəvi interyerin yaradılması;

-yaradılan ekspozisiyada bütün lazımsız əşyaların yığışdırılması və lazımı eksponatların hissələri belə olsa əlavə edilməsi;

-ənənəvi interyerə süjet xəttinə görə əşyaların əlavə edilməsi;

-süjetə görə ekspozisiyanın marşrutunun yaradılması;

Muzey mənbəşünaslığına təsir edən bir çox prinsiplər var: Bunlardan:

-humanitar-antroposentrik prinsiplə, yəni əsas ideya insan və insan həyatı ilə bağlı olan bütün fəaliyyət növləridir.

-kulturoloji-simvollarla, işarələrlə eksponatların əhəmiyyətini nümayiş etdirmək. Bununla da eksponatlar subyekt kimi mədəniyyət nümunələri kimi təqdim edilir.

-dialog-muzeylərdə ən azı muzey əməkdaşı və tamaşaçı arasında ola biləcək dialoga birincinin muzey mənbəşünaslığını konkret olaraq hər bir eksponat üzrə dəqiq bilməsi və suallara düzgün cavab verməyi bacarmalıdır.

-aksioloji-ayrı-ayrı mədəniyyətlər arası ümumi xüsusiyyətlərin öncədən hazırlanmasıdır [7, s. 45].

Ümumiyyətlə, müasir mənbəşünaslıq mənbələri tiplərinə görə dörd yerə - maddi, yazılı, təsviri və səsli formalara bölünür. Çox zaman təsviri mənbələri qrafik-təsviri, bədii-təsviri və s. qruplaşdırırlar. Mənbələrin bu cür təsnifatı onlarda tarixi reallığın əks olunma metodunun və formalarının müxtəlifliyi ilə izah olunur. Bundan başqa mənbəşünaslıqda mənbələrin növlərə görə təsnifatı mövcuddur. Bu təsnifata görə yazılı mənbələri: salnamə, diplomatik sənədlər, qanunvericilik sənədləri, kargüzarlıq sənədləri, statistik sənədlər, şəxsi xarakterli sənədlər, dövrü mətbuat və s. olmaqla növlərə bölürlər. Mənbələrin təsnifatı onların təkamül prosesini izləmək imkanını verir. Zaman keçdikcə insanların təkcə tarixi gerçəkliyi əks etdirmə metodlarını və formalarını deyil, eyni zamanda informasiyanı yığmaq məqsədini də dəyişir. Bu isə öz növbəsində mənbələrin təkamülünə gətirib çıxarır. Bu prosesin sürətlənməsinə müasir dövrdə kommunikasiya və informasiya texnologiyasının inkişafına da güclü təsir göstərir.

Yazının meydana gəlməsi, kitab çapı, təhsilin inkişafı informasiyanın əks olunması və toplanması üçün geniş imkanlar açmışdır. Texniki inkişaf informasiyanın kino-foto, fono və

nəhayət, süni maşın dillərində qeydə alınmasına imkan yaratdı. Mənbələrin təkamülü təkcə ayrı-ayrı mənbələrin növlərinin tədricən silinməsi ilə deyil, ictimai həyatın tarixi təkamülünün çətinləşməsi və mənbələrin yeni növ və müxtəlifliyinin yaranması ilə xarakterizə olunur. Müasir dövrdə mənbələrin informasiya vermə qabiliyyəti çox zaman texnologiyanın inkişaf səviyyəsi, mənbənin yarandığı mədəni şərait ilə ölçülür. Mənbələrin yaranma texnologiyası tarixi əlaqə mexanizmi və informasiyanın toplanma sürətini əhatə edir. Bu tarix üç inkişaf mərhələsi keçmişdir.

Birinci mərhələdə informasiya insanların özləri tərəfindən ötürülür və bəzən vizual və ya səsli xarakter daşıyırdı.

İkinci mərhələdə informasiyanın ötürülməsi heyvanların köməyi ilə həyata keçirilirdi. Qədim Mərkəzi Asiyada artıq e.ə.təxminən 2000-ci ildə, Aralıq dənizi ətrafında isə e.ə.1000-ci ildə informasiyanın bu cür ötürülməsi geniş tətbiq olunurdu. Texniki inkişaf təxminən b.e.ə. 3000-cü ildə Mesopotamiyada informasiyanın ötürülməsi üçün gil lövhələrdən istifadə imkanı yaratdı. Sonralar bu texnika informasiyanın yazılı surətdə xüsusi hazırlanmış şəxslər tərəfindən ötürülməsi ilə əvəz olundu. Fars şahları ilk dəfə olaraq, informasiyanı ötürmək üçün kuryer sistemi tətbiq etməyə başladılar. İnformasiyanın ötürülməsi tarixində üçüncü mərhələ mexaniki medianın kəşfi ilə xarakterizə olunur.

Texniki kəşflər nəticəsində XIX əsrin sonlarında informasiyanın istənilən nöqtədən digərinə çatdırılması üçün cəmi yeddi dəqiqə vaxt lazım idi. Müasir dövrdə kommunikasiya texnologiyasının sürətli inkişafı informasiyanın toplanması və komplektləşdirilməsini olduqca asanlaşdırır. Lakin informasiya çoxluğu, onun systemsiz şəkildə toplanması informasiyanın obyektivlik səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi və onda olan gizli informasiyanın qeydə alınmasını çətinləşdirir. Tarixi mənbələrin tədqiqi zamanı qarşıya çıxan problemlərdən biri də fakt ilə tarixi mənbə arasındakı münasibətlərin müəyyənləşdirilməsidir [7, s. 45].

1830-cu ildə alman alimi L. Ranke tarixçinin vəzifəsinin hadisələri “necə baş veribse eləcə də əks etdirmək” olduğunu vurğulayanda heç kimi təəccübləndirmədi. Tarixin elm olduğunu sübuta yetirməklə məşğul olan pozitivistlər özlərinin tarixə təsirini faktların ilahiləşdirilməsi ilə həyata keçirməyə çalışırdılar. “Birinci faktlar, sonra isə onlar əsasında nəticə” deyən pozitivistlər faktların tarixdə önəmli rol oynadığını vurğulayırdılar. XIX əsr ingilis tarixi məktəbində bu istiqaməti inkişaf etdirən empirik ənənə Böyük Britaniya fəlsəfi məktəbinin nümayəndələri olan C.Lokkdan B.Rasselə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Biliklərin empirik nəzəriyyəsi obyektə subyekt arasında kəskin ayrılığın olduğunu iddia edirdi. Bu nəzəriyyəyə görə faktlar hissi əksətdirmə olaraq, müşahidəçiyə kənardan təsir göstərir və onun təfəkküründən asılı deyil. Empirik məktəbin nəzəriyyəsinə görə faktların qəbulu passiv xarakter daşıyır və iki müstəqil mərhələdən - təcrübə və ondan irəli gələn nəticədən ibarətdir. Məhz bu konsepsiyadan çıxış edən tarixçilər belə hesab edirdilər ki, tarix müəyyən edilmiş faktların toplusudur. Tarixçi faktları toplayır, araşdırır, “özünə uyğun tərzdə dəyişdirir”. Başqa sözlə desək, empirik məktəbin fikrincə faktlar müqəddəsdir, fikir isə azad.

Lakin baş vermiş və fakt kimi qəbul edilən hər bir informasiya tarixi faktdır mı? Tarixi faktlarla digər faktları birbirindən ayıran kriteriyalar mövcuddur mu? Ümumiyyətlə, tarixi fakt nədir? Empirik məktəb nümayəndələrinin fikrincə tarixdə bir sıra müəyyən olmuş faktlar mövcuddur ki, onlar tarixin özəyini təşkil edirlər [7, s.45]. Tarixi fakta dialektik materialist baxış pozitivizm və subyektivizm konsepsiyalarından fərqli olaraq, daha mükəmməldir. Bu konsepsiya bütün tarixi faktları üç tipə bölür:

- 1) tarixi gerçəkliyin faktları;
- 2) tarixi mənbələrin faktları;
- 3) elmi tarixi faktlar.

Dialektik konsepsiyaya görə tarixi gerçəkliyin faktları həm mənbənin yaradıcısına, həm də tarixçiyə münasibətdə obyektivdir və onların faktlar haqqında fikirlərindən asılı olmayaraq, mövcuddurlar. Onlar dəyişməz, yəni invariant və sayagəlməzdir. Tarixi mənbələrin faktları tarixi gerçəkliyin faktlarının mənbənin yaradıcısı tərəfindən təsviri və ya əksidir. Hər bir əksolunma prosesin nəticəsi kimi bu faktlar subyektivdir, çünki onu əks etdirən şəxsin zehni, təfəkkürü və maraqları süzgəcindən keçərək, əks olunublar. Lakin bitmiş, tamamlanmış bir proses olaraq, bu faktlar da dəyişməz və invariantdırlar. Tarixi faktların üçüncü tipi olan elmi-tarixi faktlar gerçəkliyin faktlarının mənbə faktları əsasında tarixçi tərəfindən bərpası və ya əksidir [4, s. 4-7].

Beləliklə, muzey mənbəşünaslığı-muzeyşünaslıq predmet olaraq, muzey eksponatlarının və kolleksiyalarının araşdırılması və istifadə edilməsi ilə yanaşı xüsusi metodikası və nəzəriyyəsinə hazırlayan, həyat keçirən bir elm sahəsidir. Muzey mənbəşünaslığı üçün eksponatların mənşəyini, onun təbiətini, statistikasını, dinamik mənbəyini öyrənmək böyük əhəmiyyət kəsb edir. Muzey mənbəşünaslığı təbiət elmlərinin metodlarından, o cümlədən semiotika və müqayisəli mənbəşünaslıq elmlərinin metodlarından, eksponatların təbiətinin araşdırılması, onların tiplərindən yararlanır. Bu fikirləri anlamaq üçün əvvəlcə aşağıdakı terminləri izah etmək lazımdır:

Muzey predmeti-real dünyada insan məişəti ilə bağlı olan mədəniyyət, tarixi, informativ dəyərə malik olan dəyərli eksponatlardır.

Muzey obyektı-daşınmaz əmlak olan, maddi və qeyri-maddi (məhni, adətlər, ekoloji münasibət və s.) məskəndir.

Muzey predmeti harada və necə gəldi, nə oldu deyə bütün əşyalara deyilmir. Muzey predmeti:

- insanlar tərəfindən məqsədli şəkildə yaradılır;
- predmetlər təbii çevrədə fəaliyyət göstərir və utilitar-məişət xarakteri daşıyır;
- predmet elmi araşdırmaya cəlb edilir, konservasiya və bərpaya məruz qalır
- elmi araşdırma nəticəsində predmet muzeylərdə qeydiyyata götürülür;
- predmet bu işlərdən sonra fondlara və ekspozisiyalara daxil edilir;

Artefaktların muzey əhəmiyyəti yalnız araşdırmalardan sonra bu statusu əldə edilir. Bu status üçün əvvəlcə əşyanın xarici görünüşü-yəni yarandığı məkan, aid olduğu məktəb, tarixi vəziyyət, istifadə edildiyi məkan olaraq dünyanın bir hissəsi olduğu təsdiqlənməlidir. Daxili-əşyaların dəqiq atribusiyası, representivlik, ekspressivlik, yəni atraktivlik-insana təsiri, assosiativlik-daxili assosiasiya kimi əlamətləri üzə çıxarır.

Muzey əşyalarının funksiyaları:

- muzey funksiyası - həqiqətin modelləşdirilməsi;
- kommunikasiya funksiyası-əşyalar vasitəsilə məlumatların çatdırılması-yəni ideoloji, siyasi, mədəni həyatda olan lazımi məlumatları çatdırmaq üçün istifadə edilir;
- elmi-informasiya funksiyası-məlumatları qoruyan, özündə əks etdirən, kodlaşdıran məlumatların mövcudluğu;

Muzey mənbəşünaslığı birbaşa bu qurumların yaranma tarixi ilə də bağlıdır.

Muzeylərin yaradılmasında düzgün sənədləşdirmə ilk mühüm iş hesab edildiyi üçün muzey mənbəşünaslığı bir proses kimi məhz bu proseslə tanışlıqdan başlayır. Keçən əsrin sonlarından bir çox ölkələrdə yeni metodların tətbiqi ilə muzey sənədləşməsinə yeni baxış formalaşmağa başlanmışdı, daha dəqiq alimlər, həvəskar insanlar və digər kateqoriyalı insanlar hansısa bir hadisənin öyrənilməsində və yenidən tədqiqində mənbəşünaslığın bir çox qolları ilə yanaşı, muzey sənədlərinə də ayrıca müraciət etməyə başlamışlar. Bu prosesdə sözsüz ki, tamamilə yeni metodlar tətbiq edilməyə başlamışdır. Bunun səbəbi ümumiyyətlə rəsmi sənədləşməyə elmi tərəfən yanaşaraq, əslində bütün muzeyləri olan ölkələrin ən azından yaxın 150 illik tarixində baş verən siyasi, sosial-iqtisadi həyatında olan dəyişilmələr və onların həyata keçirildiyi zaman sənədləşmədə həyata keçirilən əlavələr, yeniliklər olur. Bu zaman hər bir sənəd öz özlüyündə bir muzey əşyası kimi mənbəşünaslıq statusuna çatdırılır. Ümumiyyətlə, “sənədlər- şəhadətnamə” muzeylər üzrə elmi terminologiya sisteminə XX əsrin əvvəllərindən daxil edilmişdir. Söz latın dilindən nümunə, şəhadətnamə, sübut kimi tərcümə edilir. Bu maddi sübut kimi özündə şüurlu şəkildə lazım olan məlumatları əks etdirir. Məlumatlar mənbəyi olan sənəd bilik yayır. Son 30-40 ildə konkret muzey mənbəşünaslığı ilə əlaqədar sənəd-hər hansı maddi fikirlərin daşıyıcısı olaraq, insan tərəfindən sosial məlumatları özündə saxlayan və yayan mühüm bir sübutdur.

Muzey sənədləşməsi işində sənədləşmə bir dəyərli mənbə kimi həm də tarixi-informasiya səviyyəsini sübut edən maddi mənbədir. Bu terminə yeni baxış metodu daxilində ətraf aləmin dərk edilməsindəki rəngarənglik və fərqlilik zaman keçdikcə muzey əşyalarında dəyişilsə də, ilkin sənədləşmədə atribusiyanın ilk təyinatı dəqiq olaraq qəbul edilməkdədir. Baxmayaraq ki, muzey əşyalarını, sənədlərini mənbəşünaslığa cəlb edən alim-mütəxəssislər bu təyinatla razılaşmırlar. Bu işə təbii bir prosesdir. Elm daima inkişafda olan canlı bir orqandır. Bundan başqa, elm hər zaman özü özünü təmizləmək qüdrətinə (savadlı, dərrakəli insanlar vasitəsi ilə) malikdir. Ona görə də hər hansı bir muzey əşyasına mənbə kimi yanaşdıqda baş verə biləcək elmi, fərqli baxışlar əslində mütərəqqi addım kimi

qarşılanmalıdır. Əlbəttə burda hansısa bir şəxsiqərəzlilik, siyasilik yoxdursa. Muzey əşyaları arasında seçim barədə olan problemlər sənədləşmə işinin nəzəri hissəsinin əsasıdır. Muzey sənədləşməsi-komplektləşdirmə planlı, məqsədyönlü, fəaliyyət növü olaraq, muzeylərin profil istiqamətlərinə uyğun olaraq yerinə yetrilir. Belə ki, hər hansı bir əşya muzeyə eksponat kimi qəbul edildikdə o, özünün yaradıldığı, qorunduğu məkandan ayrılır və bu zaman bütün informasiya mənbəyi məhz həmin ortama uyğun dəqiqliklə göstərilir.

Muzey mənbəşünaslığı işində ikinci mühüm muzey məkanı fondlardır. Muzey fondları termini elmi terminologiyaya keçən əsrin 40-cı illərindən daxil olmuşdur. O zamana qədər fond işi və fondlar termini əvəzinə insanlar muzey əşyalarının toplanması və toplama işi ifadələrindən istifadə edirdilər. Ümumiyyətlə, fond işi muzeylərin özəyi olaraq ən məsuliyyətli və ağır bir prosesdir. Belə ki, muzey əşyası, yaxud eksponat adı almadan öncə onlar əvvəlcə müvəqqəti fondnda bəzən aylarla yerləşdirilir və öyrənilir.

Beləliklə, muzey eksponatlarının mənbə kimi hər hansı bir araşdırmaya cəlb edilməsi üçün əvvəlcə əşyaların dəqiq dəyərinin ilkin sənədləşməsindən başlanılır. Burada əşya haqqında olan şəhadətnamələr, arayışlar, hazırlanma yeri və ya hazırlayan şəxs haqqında və digər məlumatlar bura birbaşa daxildir. Bu məlumatlar öncədən də hansısa dövrü və ya elmi mətbuatdan, yaxud da etnoqrafik sorğu zamanı təxmin edilə, üzə çıxarılarq toplanıla bilər. Belə ki, Rusiyanın Qafqaz işğalından sonra imperiya bu yerlərə tanınmış fotoqrafları göndərərək, bütün məlumatları onların vasitəsi ilə toplamağa başlamışdır. Bu sənədlərdən fotoqraf Fyodor Yermakovun bütün fotomaterialları günümüzədək həm Rusiyanın “Fotomateriallar arxivində”, həm də “Tiflis Milli Tarix Muzeyinin fotosənədlər fondu” nda qorunub saxlanılır. Bizlərin bu fotoqrafın yaradıcılığı haqqında elmi ədəbiyyatdan xəbərimiz var idi. Bir neçə il öncə Bakı şəhərinin tarixi haqqında elmi araşdırmalar apararkən Tiflis şəhərində Yermakov fondunda Bakının XIX əsrin ikinci yarısına aid olan fotomateriallardan istifadə edə bildik. Bu fotolar bizə bir muzey mənbəsi kimi lazımlı idi. Günümüzdə fotolar həm də İçəri Şəhərdə Bakı xanlarının evinin təmiri və bərpaı zamanı bir çox artıq uçulmuş, dağılmış yerlərin yenidən bərpasında əsas istinad mənbəsi oldu. Bu cür nümunələr kifayət qədərdir. Ayrıca qeyd etmək lazımdır ki, əksər hallarda muzey fondlarında dəyərli, nadir eksponatlar onillərlə öz mütəxəssisini, tədqiqatçısını sanki gözləyərək məhv olurlar. Xüsusilə fondlar tez-tez yerlərini dəyişirlərsə, bu prosesdə heç kim onların ilkin görünüşünü saxlayacağına qarant ola bilmir. Bəzən də təbii hadisələr zamanı, aşılma, düzgün olmayan saxlanma rejimi və digər neqativ münasibət eksponatların tədricən yox olması ilə nəticələnir.

Muzey mənbəşünaslığında mövcud olan metodlardan biri ilkin sənədləşmə metodu tədqiqatçıların köməyinə gəlir. Bu prosesdə mühüm yeri arxeoloqların qazıntılar zamanı aşkar etdikləri və muzey fondlarına təhvil verdikləri eksponatlar haqqında elmi rəyləri böyük əhəmiyyət daşıyır. Hətta əşya yox olduqdan sonra bu elmi rəylər mütəxəssislər tərəfindən tam və şübhəsiz qəbul edilir. İş prosesində hər bir nadir eksponat öncədən təmizlənir (mümkün qədər), tapıldığı yer, vaxt, dəqiq adı, təyinatı haqqında fikirlər, təxmini xronoloji çərçivə və s.

önəmli məlumatlar həm qrafik təsvir, həm də foto şəklində fiksasiya edilərək rəsmi təhvil-təslim aktları ilə muzey fondlarına verilir. Belə olduqda gələcək nəsillər bu eksponatlara mənbə kimi müraciət etdikdə mütləq həmin alimlərin əlyazmalarına ilkin sənəd kimi müraciət edirlər.

İkinci sənəd fond əməkdaşları tərəfindən yaradılan elmi pasportlardır. Hər iki sənədin əsas mahiyyəti kriteriyası-eksponat kimi muzey fondlarına daxil olan əşyaların muzey əşyasına çevrilməsi üçün həyata keçirilən işlərlə bağlıdır. Muzey eksponatlarından bir mənbə kimi istifadə etmək üçün bu sənədlərdə əşya haqqında birbaşa olan məlumatlara əsasən hansı kateqoriyaya daxil olması sübuta yetirilməlidir. Bununla əşyanın əsil tarixi artefakt olmasını sübuta yetirən əlamətlər, kitabələr, monoqramlar, emblemlər, müəllif imzasının izləri, möhürlər və s. artıq əşyanın hansı kateqoriyaya aid olmasını təsdiq edir. Başqa cür ifadə edilsə öncədən bu mənbənin fondun hansı bölməsində axtarmağın əsas yolu onun harada, hansı profil üzrə yerləşməsidir. Bu əlamətlər yoxdursa dövrə, şəhər və ya yaşayış yerlərinə, toponimikaya, fotomateriallar və s. bölmələrə görə axtarış verilərək tapılır. Günümüzdə bilgisayarların alqoritmləri bu işi xeyli asanlaşdırır.

Muzey mənbəşünaslığında sənədləşmənin əsas prinsipləri artefaktların əslinin olmasıdır. Bu kriteriyayı yalnız mütəxəssislər təyin edə bilər. Bununla da fondların komplektləşdirilməsində əsas götürülən prinsiplərdən-muzeylərin əsas istiqamətləri, məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsindən istifadə edilir.

Muzey mənbəşünaslığında tezərvasiya nəzəriyyəsinin əsasında elmi fond işi durur. Tezərvasiya sözü yunan dilindən götürülərək, xəzinə, qorunan yer mənasını ifadə edir. Bu nəzəriyyə sənədləşmə işindən sonra ikinci yerdə durur. Bu iş zamanı muzey əşyasının dəyərinin elmi əsaslarla dəqiq təyin edilməsi həyata keçirilir. Prosesdə bütün lazımi məlumatlar sənəd kimi toplanılır və hüquqi qiymət kimi əşyaların dəqiq dəyəri-həm maddi, həm də muzey işində istifadə ediləcək yeri və zamanı təyin edilir.

Beləliklə, tezərvasiya nəzəriyyəsi muzeylərin üç əsas elmi fond fəaliyyəti ilə əlaqəlidir:

- muzey əşyalarının araşdırılması ilə
- muzeylərin fəaliyyətinin qeydiyyatı ilə
- muzey əşyalarının qorunması ilə

Azərbaycanda keçmiş Sovetlər ölkəsinin hər yerində olduğu kimi, muzey əşyalarının öyrənilməsi və onlardan bir mənbə kimi istifadə etmək barədə ilk elmi araşdırmalar, metodiki göstərişlər keçən əsrin 60-cı illərindən başlanmışdı. Bu məqsədlə bütün muzeylərdə elmi-kütləvi şöbələr yaradılmış və zaman-zaman muzeyin elmi işçiləri ayrı-ayrı eksponatlar haqqında elmi məqalələrlə, kitablarla çıxış edirlər. Yeri gəlmişkən ayrıca qeyd etmək lazımdır ki, bu illərdə hətta arxeoloji, etnoqrafik araşdırmalar da məhz muzeyin elmi işçiləri tərəfindən həyata keçirilirdi. Əsil muzey elmi işçiləri həqiqi alimlik dərəcələri alır və bununla da materialı çox gözəl tanıyırdılar. Sonralar muzeylər bu işdən kənar edildilər. Günümüzdə çox

az muzey əməkdaşları praktik olaraq bu elmi araşdırmalarda iştirak edirlər. Bu isə muzeyin elmi şöbələrində elmi tədqiqatların demək olar ki, yarıtmaz olmasına gətirib çıxarmışdır.

Beləliklə, qeyd edilənləri ümumiləşdirərək, muzey mənbəşünaslığının eksponatlarla iş prosesinin əsas dövrləri aşağıdakılardır:

1.Muzey əşyalarının təyin edilməsi, atribusiyasında müvafiq elm sahələrinin metodlarından istifadəsi məsələsinin dəqiqləşdirmək. Bu o deməkdir ki, hər bir muzey əşyası mütəxəssislər tərəfindən təsdiq edilmiş hüquqi sənədlərlə atribusiya edilmişsə, onları mənbə qismində araşdırmalara cəlb etmək olar. Əks halda iş yenidən başlanmalıdır.

2.Muzey əşyalarının müvafiq qaydada təsnifatlaşması və sistemləşdirilməsi dəqiq olmalıdır.

3.Muzey əşyalarının düzgün interpretasiyası verilməlidir.

Muzey mənbəşünaslığının əsas iş metoduna atribusiya, təsnifatlaşdırma, sistemləşdirmə, interpretasiyanın bütün metodologiyası birbaşa daxildir. Yalnız bu işlərin sonunda hər hansı bir əşya-eksponat mənbə kimi elmi araşdırmaya tətbiq edilə bilər. Atribusiya- analoji əlamətlərə görə eksponatın dəqiq təyin edilməsi; təsnifatlaşdırma-hansı əşyalar qrupuna və ya profil üzrə yarımqrupa daxil olmanın dəqiqləşdirilməsi, sistemləşdirmə-bir elmi sistem üzrə sənədləşdirmə, interpretasiya-muzey əşyasının elmi mənbə kimi cəlb edilməsi və analoqlar sistemində tənqidi təhlili deməkdir. Sonuncu hissə-interpretasiya birbaşa muzey mənbəşünaslığının əsas kriteriyası olaraq nəticənin əldə edilməsi deməkdir.

Kolleksiyalar həmişə insanlar tərəfindən müxtəlif məqsədlərlə toplanılıb, qorunub, bəzi hallarda muzeylərə olduğu kimi satılır və ya hədiyyə edilir. Əksər hallarda kolleksiyaları muzeylərə təqdim edərkən sənədləşmədə insanın məqsədi barədə sorğu keçirilmir. Səbəb qeyri-etiklik ola bilər. Kolleksiyalar bir və ya onlarla ayrı-ayrı funksiyalar daşıyan əşyalardan ibarət ola bilər. Bu və digər səbəblərdən kolleksiyalara daxil olan bütün eksponatlar öncə hər üç dövrdən analizdən keçirilməli və yalnız bundan sonra mənbə kimi nəzərdə tutulan əşya araşdırmaya cəlb oluna bilər. Əgər kolleksiya tək tərkiblidirsə, orada da dəqiq atribusiya olduqdan sonra muzey mənbəşünaslığına yararlı ola bilər.

Muzey işində informasiya texnologiyaları bütün elmi texniki metodları, resursları, məlumatları əhatə edir. Buna görə də fondların kompyuterləşdirilməsi, kataloq sisteminin yaradılması kimi işlər dünya muzeylərində artıq sürətləndirilir [3, s. 116-119].

Tədris fəaliyyətində muzeylərin informasiya sistemindən geniş şəkildə yararlanırlar. Fondların informasiya sistemləri muzeylər tərəfindən aparılan muzey mənbəşünaslığı işinə əsaslanır. Muzey fondlarının mənbə kimi elmi araşdırmaların tətbiq edilməsi həm orta, həm də ali məktəblərdə həyata keçirilir. Belə ki, muzey artefaktlarında olan məlumatlar birtərəfli deyil, müfəssəl olur. Burada filologiya, tibb, coğrafiya, tarix, din, sənətkarlıq kimi sahələri özündə cəmləşdirir. Bu səbəbdən muzey mənbəşünaslığının inkişafına elm adamları ilə bərabər rəssamlar, memarlar, yazıçılar, şairlər, aktyorlar da cəlb edilir.

Nəticə

Muzey mənbəşünaslığı ölkəmizdə muzey işi ilə bağlı yeni bir istiqamət olmasına baxmayaraq, məqalədə göstərilən əsas elmi müddəaları tətbiq etməklə muzeylərdə əldə olunan eksponatların gələcəkdə elmi əsaslarla araşdırılması məsələsini hər zaman diqqətdə saxlamaq lazımdır. Belə ki, muzey mənbəşünaslığı ilə bağlı laboratoriyalarının yaradılması günümüzdə Azərbaycan üçün aktual, həllini tapmamış bir problem olaraq qalır. Bu mühüm problemin həlli muzey fondlarında elmi araşdırmalara düzgün yanaşmadan, bu laboratoriyalarda çalışanların muzeyşünas olaraq fəaliyyətə başlamasından keçir.

Ədəbiyyat

- 1.Pirquliyeva Q.Ə. (2017). Tarix fənninin tədrisində əsas və seçmə kurs problemi haqqında mülahizələr. *H.Əliyevin 94-cü ildönümünə həsr olunmuş "Təbiət və humanitar elm sahələrinin inkişaf problemləri" mövzusunda Respublika Elmi Konfransı*. Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran
- 2.Pirquliyeva Q.A. (2018). *Kafkazda numizmatik gelişme tarihi*. "V Uluslararası tarih eğitimi Sempozyumu, 10-12 may, İstanbul.
- 3.Pirquliyeva Q.Ə. (2013). *Muzey fondlarının nümunələrinin təqdimat və təbliğati üsulları*. III Respublika Elmi Konfransı, 18-19 aprel. AMEA və MATM, Bakı.
- 4.Бахшиева А.Т. (2005). *Из истории музейного дела в Азербайджане (на материалах МИА)*. Баку, Елм, 2005, 152 стр.
- 5.Даршт О.Э. (1999). *Публик рилейшиз в музеях: техника успеха*. В кн.: *Музей и новая технологии*. М.: Прогресс-Традиция, 129 стр.
- 6.Фонды-основа музейной жизни. (2003). *Музейное дело России/*. Редколлегия. М., "ВК", 46 стр.
- 7.Российская музейная энциклопедия. (2001). Москва., Том. 1. <http://moscow-museums.ru/it-tehnologii-v-deyatelnosti-muzeya>; <http://art-con.ru/node/3634/>

CONCEPT OF MUSEUM PROVENANCE AND METHODS OF APPLICATION IN MUSEUM WORK

Ganira Pirguliyeva

Jafarov Mayis

Baku State University, Baku, Azerbaijan

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

The article reflects some issues related to museum source studies that arose at the end of the 19th century. Each exhibit is included in the museum funds as a source according to the relevant rules and

requirements. Some inconsistencies in the collection of funds, deviations from the profile of museums and other facts hinder the above-mentioned process. These situations lead to the emergence of problems related to museum source studies and the search for their solutions.

Museums are not places where random, non-scientific exhibits are collected and displayed, as the main cultural indicator of countries in general and individually. The establishment of museum source science laboratories is an actual, unresolved problem for Azerbaijan today. The solution to this important issue, as the museum passes through scientific research without a correct approach to fund affairs, will end the problem of those working in museum laboratories starting to work as museologists.

Key words: museum source studies, theory, attribution, exhibits, semantics of exhibits, exposition.

ПОНЯТИЕ МУЗЕЙНОГО ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ И СПОСОБЫ ПРИМЕНЕНИЯ В МУЗЕЙНОМ ДЕЛЕ

Ганира Пиргулиева

Джафаров Майис

Бакинский государственный университет, Баку, Азербайджан

Ленкоранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

В статье отражены некоторые вопросы музейного источниковедения, возникшие в конце XIX века. Каждый экспонат включен в фонды музея в качестве источника по соответствующим правилам и требованиям. Описанному процессу препятствуют некоторые нестыковки в сборе средств, отклонения от профиля музеев и другие факты. Эти ситуации приводят к возникновению проблем, связанных с музейным источниковедением и поиском их решения.

Музеи в целом и по отдельности являются не только основными культурными индикаторами стран, но и местами, где собираются и экспонируются экспонаты. Создание музейных источниковедческих лабораторий сегодня является для Азербайджана актуальной, нерешенной проблемой. Решение этого важного вопроса, поскольку музей занимается научными исследованиями без правильного подхода к фондовым делам, положит конец проблеме перехода работающих в музейных лабораториях «музеологов».

Ключевые слова: музейное источниковедение, теория, атрибуция, экспонаты, семантика экспонатов, экспозиция

Daxil oldu: 02.06.2022;

Çapa qəbul edildi: 14.11.2022;

Çap edildi: 30.12.2022